

Landets allerførste inddæmninger skabte Mjels Sø og Bundsø

Fra tidernes morgen og frem til slutningen af 1500-tallet strakte der sig en fjordarm helt ude fra Als Fjord gennem Mjels Vig og østpå ind i landet til

Brandsbøl. Fjordarmen lå, hvor Mjels Sø og Bundsø ligger i dag.

Det var istidens enorme vandmasser, der havde udhulet den dybe dal-

kløft på Nordals som en kanal for strømmen af smeltevand. »Knuden« i Bundsø lå som en halvø med stejle brinker i den østligste del af den lav-

Mjels Sø og Bundsø

Fjordarm på ca. 200 hektar fra Mjels Vig, tre km syd for Nordborg på Als.

Inddæmmet omkring 1590 som to søer, Vestersø (senere Mjels Sø) og Bundsø, til fiskedamme.

Delvis tørlagt fra 1849 som Mjels Sø og Bundsø, og endeligt afvandet og kultiveret med statsstøtte 1941-48.

Mjels Sø genskabt som 45 hektar stort søområde og 10 hektar bred-areal efter november 2005.

Delvis finansieret som Vandmiljøplan II-projekt, der angiveligt skulle skåne Als Sund for udledning af 20 tons kvælstof om året.

Gammelt pumpehus ved Mjels Vig er bevaret som kulturhistorisk mindesmærke.

Fri adgang til lystfiskeri langs nordsiden fra 2011.

Mjels Sø er erhvervet af Aage V. Jensens Fonde i samarbejdet med Sønderjyllands Amt og Skov- og Naturstyrelsen.

Bundsø drives stadig som intensivt landbrug på 138 hektar.

De to kort er fra 1922 og 1992. Ortografiet er fra 2008. Desuden kort fra 1783 i boks-artiklen.

Sønderborg kommune.

Koordinater: 6098364, 546521 (Mjels Sø); 6097548, 548807 (Bundsø).

Det var denne vindmølle, der startede afvandingen af de to søer i 1852. Allerede 1867 blev den dog solgt til mølleren i Tandshede, som opstillede den øst for Tandslet. Møllen brændte i 1874, men blev genopført og drevet frem til 1933, hvor lynet slog ned i den ene vinge. Herefter kom »hedemøllen«, som den blev kaldt, aldrig i gang mere. Den blev nedrevet i 1948. Foto: Privateje.

vandede fjord, hvor netop den lave vanddybde og fjordens langstrakte facon gjorde det tillokkende at inddæmme og tørlægge.

Omkring 1590 lod hertug Hans to dæmninger opføre på de smalleste steder i den langstrakte fjord. Formentlig var det de første egentlige inddæmninger i Danmarkshistorien og hertugen dermed den første landvindingsmand.

Hertug Hans den Yngre (1545-1622) var søn af Christian III, men lillebror til den senere Frederik II, så konge kunne han ikke blive. I 1564 havde Hertug Hans fået overdraget Als, Sundved og Ærø som sin arvepart efter Christian III, og da hans mor, enke-dronning Dorothea, døde i 1571, tog den unge hertug bopæl på Sønderborg Slot.

Den ene dæmning blev anlagt ude i vest ved Mjels Vig og den anden inde ved Broballe, hvor den kom til at danne skel mellem de to søer, som fjorden blev delt i. Formentlig var der ganske lavvandet begge steder, hvor der sikkert i århundreder havde været vadested for folk og fæ i den nord-

sydgående samfærdsel. Stednavnet Broballe ved vadestedet mellem de to søer indikerer også, at der har været en bro her tilbage i tiden.

Der blev bygget sluser i de to dæmninger, så regnvand og mindre tilløb kunne strømme ud i havet, hvorimod det salte havvand ikke længere kunne trænge op i den todelte fjord. Den vestlige del blev døbt Vester Sø (Mjels Sø) og den østlige Bundsø.

Formålet var ikke, at fjorden skulle afvandes men udelukkende at opnå kontrol med oversvømmelserne af de lavtliggende engarealer omkring den tidligere fjord, så græsning og høstet kunne forbedres. Samtidig var det vel også hensigten at høste den store gevinst for den nord-sydgående samfærdsel, da man nu kunne færdes tørskoet over fjorden på de to dæmninger.

Og tiden gik.

Vandet skal væk

Først 250 år senere gik man videre med den gamle inddæmning. Fra Oksbøl og Havnbjerg sogne kom 55 borgere til kroen i Broballe 19. januar 1845 for at diskutere nye tider.

Søterritoriet var i statens eje, men lokalt ønskede man at danne et interessentskab til afvanding af de to søer. Man havde allerede udarbejdet et sæt vedtægter med 27 paragraffer for dette søinteressentskab, som blev præsenteret for offentligheden på kromødet:

»Interessentskabets formål er at søge Bund og Mjels Sø afvandet og ændret til dyrkbar agerjord. Interessentskabet ønsker til dette formål begge søer overladt i forpagtning i 30 år fra 1. april 1845 at regne, for en årlig forpagtningsafgift, der er lig med gennemsnitsindtægten af fiskeriet og rørsøkningen gennem de sidste 50 år. Efter 30 år, ved forpagtningstidens udløb, ønsker interessentskabet begge søer overladt til ejendom og med ret til at fordele de tørlagte arealer, såfremt disse ikke er oversvømmet igen«.

På denne baggrund indsendte mændene bag interessentskabet en ansøgning til Det kongelige Rentekammer om at få søerne overladt til

fri afbenyttelse i 30 år, allerede fra 1. april 1845 at regne.

Ansøgningen blev prompte afvist 5. maj 1845. Myndighederne frygtede vandmangel til skade for hordyrkningen, der dengang var en betydningsfuld hjemmeindustri, og mangel på vand til egnens kreaturer.

Men bønderne i Oksbøl og Havnbjerg gav ikke op.

På et nyt møde 16. marts 1846 på Mjelsgård blev der præsenteret nye beregninger, og der blev atter sendt en ansøgning af sted med 38 underskrifter.

Denne gang var svaret positivt. Det kom efter et halvt års ventetid, men med kong Frederik VII's underskrift på den endelige »Confirmation på Kjøbe- og Overdragelses Contract«.

Gratis var det ikke at opnå regentens velvilje og ejendomsret til jorden i de to søer. Det fremgik af kontrakten, at interessentskabet skulle betale 48 Rigsdaler årligt i de første 30 år, og derefter en grundskat på mindst 100 Rigsdaler om året, hvis der blev indvundet 100 tønder land eller derunder samt en rigsdaler mere for hver tønne land, der blev indvundet ud over de første 100 tønder.

Interessentskabet satte straks fuld fart på projektet.

På generalforsamlingen 6. oktober 1846 fik bygmester Lorentzen i Asserballe overdraget arbejdet med at opføre den første vindmølle ved Mjelsgård (se billedet). Den stod færdig i februar 1852 og drev en vandsnegl på dæmningen, der kunne løfte 800 kubikfod vand i minuttet, hvilket modsvarede 378 liter i sekundet.

I 1850 begyndte den egentlige afvanding, da man gik i gang med at grave en afvandingsgrøft ned gennem de to søer.

Imidlertid viste vindmøllen sig utilstrækkelig. Det kom for en dag efter 14 års pumpearbejde, da interessentskabet lod foretage en nøjagtig opmåling af de to søers areal, fordelt på vand og land. Den blev foretaget 10. april 1866.

Bundsø havde et grundareal på 278 tdr. land, hvoraf de 241 tdr. var dækket af vand. Mjels Sø havde et grundareal

på 81 tdr. land, hvoraf hele 75 tdr. stod under vand. I alt havde de to søer et samlet areal på 359 tdr. land, men kun 43 tdr. land var blevet pumpet tørt – i hektar svarede det til et samlet areal på 198 hektar men kun med 24 hektar tørt land.

I 1867 blev vindmøllen solgt. Interessentskabet havde besluttet at gå over til en mere effektiv afvanding med en dampmaskine, som skulle kunne pumpe begge søer tomme på under 30 dage. Den blev opstillet på dæmningen i vest ud til Mjels Vig, og første gang, der blev fyret op under kedlen, var 1. april 1867.

Fem år senere vedtog interessentskabet, at der også skulle installeres en dampmaskine inde ved Broballe. Nu skulle der rigtig tryk på kedlerne.

Men så gik det gruelig galt.

Rædselsdøgn

I dagene op til onsdag 13. november 1872 havde en meget langvarig og særdeles kraftig østenstorm frem-

kaldt en helt usædvanlig høj vandstand i den sydlige del af landet; tre meter over daglig vande blev der målt. Et dybt lavtryk havde bevæget sig fra Alperne op til Danmark, og på dets nordside blæste en stadig kraftigere østlig vind. Da den kulminerede den 13. november med orkanstyrke på 32 sekundmeter eller mere, var århundredets katastrofe uafvendelig.

Med stor kraft blev Østersøens vandmasser presset mod vest, hvor havet fossede ind over digerne på Falster og det sydlige Lolland. Snart var totredjedele af Sydfalster et frådende hav. På Sydlolland satte stormen alt under vand langt inde i landet.

Værst ramt blev Falster. Her omkom 52 mennesker i vandmasserne. På Lolland mistede 28 mennesker livet, heriblandt en hel familie på ni personer. Tre druknede småbørn fra Lolland måtte man begrave på Lindelse kirkegård på Langeland, hvor de var skyllet op på stranden. En dreng blev mirakuløst reddet ude i Østersøen af besætningen på et fransk

skib. De observerede ham siddende bevidstløs på rygningen af forældrenes stuehus, der var skyllet til havs! Drengen sejlede med til Kiel, hvor franskmændene søgte nødhavn.

Oppe i Øresund gik det hårdt ud over de lave områder ved Køge, men fra næsten alle egne af landet indløb rapporter om oversvømmelser; fra nordkysten af Fyn og nedover Langeland og Tåsinge havde det været slemt. På Bågø i Lillebælt væltede vandmasserne ind over den flade ø, og delte den i tre; ingen mennesker kom noget til, men en del kreaturer druknede.

De højeste vandstande blev dog målt ved Sønderjyllands østkyst og i Slesvig, hvor stormflodens vandmasser nåede helt op på 10 fod eller omkring 3,3 meter over daglig vande. Nordals gik heller ikke ram forbi.

I løbet af få timer blev den møj-sommeligt inddæmmede fjordarm ved Mjels Vig oversvømmet. De frådende vandmasser skyllede ind over dæmninger og diger og rev sluser,

Landkanalen, der løber hele vejen rundt langs sydsiden af Bundsø, opfanger alle tilløb fra oplandet, og den modtager også det udpumpede vand fra dræningen af det intensive landbrugslandskab. Kanalen er inddiget for at kunne rumme de ekstraordinære vandmængder, der lejlighedsvis optræder ved snesmeltning og skybrud.

Idyllisk ser det ud med de gamle stynede popler langs landkanalen, der løber frem til slusen i Brøløkke-dæmningen, men drænvandets grønne farve afslører den voldsomme gødskning fra det intensive landbrug i Bund Sø. Den officielle begrundelse for at sætte Mjels Sø under vand var da også bekæmpelse af landbrugets forurening med kvælstof.

bygninger og dampmaskinen ned i afvandingskanalen. I en bredde af 33 meter og i 8-9 meters dybde tordnede havvandet ind og opfyldte fuldstændigt de to delvis tørlagte søer.

Da højvandet kulminerede, slikkede fjordvandet atter op mod Brandsbøl i øst ligesom i det 16. århundrede. Dampmaskinen fra 1867 kunne lige skimtes flere fod under vandoverfladen. Alt var tabt.

Fire år tog det, før bønderne bag in-

teressentskabet var færdige med genopbygningen efter stormfloden. Det skete med betydelige statstilskud fra det kongelige præsidium for provinsen Slesvig-Holsten samt billige lån.

Korn, karper og hønsefoder fra Bundsø

I de følgende 60 år gik livet sin uforstyrrede gang i Oksbøl Sogn, når man ser bort fra den påtvungne tyske admi-

nistration af Als i perioden 1864-1920. Uanset nationalitet græssede køer og heste dog på de fugtige enge i de to tørlagte søer, som også leverede enghø til vinterfoder.

I 1888 blev der dannet et dambrugsinteressentskab som datterselskab til søinteressentskabet, og året efter anlagde man en større karpedam i den sandede, østlige del af Bundsø. Omkring 2700 sættefisk blev udsat i den lavvandede dam, som efter to år – og derefter hvert andet år – blev pumpet tør og tømt for fisk, som eksporteredes med dampskib til Flensborg.

Lokalhistorikeren Laurits Hellesø har givet denne malende skildring af anlægget:

»Karpedammen var en idyl, større og mere gyldne engkabbelejer og skønnere foreglemmigejer fandtes ikke. Ej heller smukkere søroser imellem dunhamre og siv ved dens bredder. Der var et rigt liv af søfugle, ænder og vandhøns af diverse arter. En lav jordvold bevokset med buskads, med en primitiv jægerhytte, trak sig på tværs igennem dammen. Den kunne man kun komme frem til i en fladbundet båd. Når solen en sommerdag var begyndt at gå ned og lige havde lagt de sidste solstråler hen over vandoverfladen og trukket ilten til sig, da sprang alle karperne om kap op af vandet for at snappe efter luft, og deres skæl lyste gyldent i aften solen. Ved dette syn kunne der nok opstå tanker om skønheden af en forhenværende Bundsø.«

Men den skønne karpedam gav både tab og underskud, fordi fiskemesteren havde regnet forkert på økonomien. Et forslag om at udvide fiskeanlægget til hele Bundsø fra Knudden og østpå blev afslået. Tværtimod sløjfede interessentskabet karpedammen i 1902 og genoptog dyrkningen af arealet.

Udgravningen af karpedammen havde afsløret en køkkenmødding af ganske store dimensioner fra yngre stenalder. Tusindvis af forsirede lerpotteskår, mange flinteskabere, flintestensknive og flintekiler lå blandet op med østersskaller i lag, hvor der også fandtes slibesten, rivesten, stenøkser og dybere nede hjortgevirer, mejsler, syle og tusindvis af dyreknogeter. Resterne af to menneskekranier blev

Det intensive landbrug kører videre i Bundsø, selvom sætningerne i den gamle søbund også her kan drille i fugtige efterår. Jorden er dog stadig frugtbar og giver gode udbytter. Billedet er taget fra landevejen i det nordøstlige hjørne.

også fundet. En del af disse genstande opbevares i dag på Nationalmuseet.

Af andre vigtige begivenheder er det værd at fremhæve, at man i 1912 besluttede at gå over til en dieselmotor som pumpekraft. Valget faldt på en Deutz-model med 65 Hk, som blev erhvervet i 1918.

Et nyt råstof dukkede op, da Walde-mar Sørensen, med tilnavnet »æ skallemænd«, i 1926 påbegyndte en industriel udnyttelse af de store mængde strandskaller i jorden ved Knuden. Der var tale om skaller af hjertemuslinger, som blev gravet op, soltørret, findelt og solgt som tilskudsfoder til høns. Tilsvarende aktiviteter kendes også fra Oldenor i samme periode.

Men fra 1930'erne var nye tider på vej.

Mekaniseringen af landbruget og nye kulturteknologiske fremskridt skærpede bøndernes appetit på en mere effektiv udnyttelse af jorden. Efter genforeningen var de to søer og deres afvanding kommet ind under Hedeselskabets nationale arbejdsområde, og allerede i 1924 foreslog en af selskabets kulturteknikere, at man burde uddybe kanaler og grøfter samt forhøje digerne. Det var der dog

ingen penge til blandt bønderne, men projektet blev ikke forkastet.

I sommeren 1931 var der optræk til en mindre katastrofe, da dæmnin-gerne brød sammen under ekstreme nedbørsforhold. I dagene 6.-8. juli regnede det uafbrudt, og der faldt angiveligt 160-170 millimeter regn på et

enkelt døgn! Der gik mange kreaturer ude i de tørlagte søer, som hastigt blev fyldt med vand, så dyrene måtte bjærges hjem og sættes ud på andre græsgange.

Dæmningsbruddet har utvivlsomt skærpet appetitten på et projekt, men først da Anden Verdenskrig ramte

Det gamle pumpehus ude ved Mjels Vig er bevaret som kulturhistorisk mindesmærke. Næppe på grund af husets skønhed eller harmoniske arkitektur, men som et monument over de mange generationers slid med afvandingen. I pumpehuset er der ophængt nogle beskedne informationstavler om områdets historie. Huset kan desuden bruges til undervisning af skoleklasser.

Europa, var scenen sat for nye store forandringer.

Millioner i tilskud

Herhjemme fremkaldte den tyske besættelse i april 1940 straks frygt for massearbejdsløshed og politisk uro. Rigsdagens partier fandt det derfor ikke svært at nå til enighed om en generøs støtteordning, der dels skulle bekæmpe arbejdsløshed, dels øge produktionen af korn og foderstoffer.

Dengang var Danmark stadig et landbrugsland, hvor den helt overvejende beskæftigelse uden for de større byer kun fandtes ved landbruget.

Den nye støtteordning blev vedtaget i november 1940 som lov nr. 599 om statsstøtte til landvinding. Totredjedele af alle udgifter ved at landvinde, dræne og opdyrke ny jord kunne bønderne få refunderet af staten. Resten kunne de låne. Også lodsejerne på »gamle« inddæmninger kunne søge om kontant hjælp til at modernisere deres nedslidte afvandingsanlæg.

Efter krigsudbruddet i september 1939 var der opstået knaphed på råolie, og det kneb med at skaffe brændstof nok til pumpemotorerne i Bundsø og Mjels Sø. I årene 1933-39 var der i gennemsnit brugt råolie for 1470 kr. (50.000 kr. i 2009-værdi) årligt, men kun til at pumpe søerne tørre efter vinteren.

I foråret 1940 var mangelsituation-en så alvorlig, at der opstod tvivl om, hvorvidt lodsejerne overhovedet kunne skaffe olie nok til at tømme søerne, inden kreaturerne skulle udbindes i det sene forår. Græsningen i den kommende sommer var i farezonen.

Allerede i januar 1941 var digelagene for Mjels Sø og Bundsø klar med en ansøgning om statsstøtte til en gennemgribende renovering af de to gamle inddæmninger. På en ekstraordinær generalforsamling i november havde bestyrelsen fået bekræftelse til at søge statsstøtte til en bedre afvanding af søerne og en elektrificering, som ville betyde kraftigere pumpning til langt billigere priser.

Efter få år byder Mjels Sø på et fantastisk skue. Her er plads til ny natur, lystfiskere, joggere, kanosejlads og spadserende familier på grusstien langs syd- og østsiden af den nye sø. Alle er begejstrede for den nye sø, turister som fastboende, og den eneste bekymring hos de lokale skulle være, om ejendomsskatterne nu vil stige for meget på grund af de nye herligheder.

Nogen større enighed om projektet, som Hedeselskabet fremlagde 28. december 1940, var der dog ikke. Ved afstemningen samme dag faldt projektet bort, da 18 lodsejere stemte nej (595,5 points) mod 15 ja-stemmer, der repræsenterede jord til 575,25 points.

Allerede 4. januar 1941 blev der dog indkaldt til generalforsamling, da nogle af lodsejerne mente, at afstemningsresultatet var forkert. Ved en ny afstemning lykkedes det at få flertal for projektet med 25 ja-stemmer (865,5 points) mod 13 nej-stemmer (455 points). Ansøgningen kunne sendes af sted til landbrugsministeriet i København, hvor den blev positivt modtaget i Statens Landvindingsudvalg.

Lodsejerne ønskede statsstøtte til

et projekt til 165.000 kr. (3,4 mio. kr. i 2009-værdi), som Hedeselskabet skulle stå for. Selvom der var tale om et ganske betydeligt beløb, gik bevilningen glat igennem. Uden diskussion blev støttetilsagnet til projekt nr. 78, der omfattede 155 hektar, givet allerede 1. april 1941.

Af det ansøgte beløb ville staten betale totredjedele af de samlede udgifter. Resten kunne lodsejerne låne på fordelagtige vilkår.

For pengene skulle der bygges et nyt grundmuret pumpeanlæg ved Broballe, midtvejs mellem de to udtørrede søer. Anlægget ville bestå af to pumper med elektriske motorer. Den ene kunne løfte 125 liter vand i sekundet, mens den anden kunne løfte 250 liter i sekundet. Begge pumper ville være automatiske. En transformatorstation skulle opføres for at skaffe adgang til elektrisk strøm.

Ude ved Mjels skulle der også opføres et nyt pumpeanlæg med to elektrisk drevne pumper. Den ene med en ydeevne på 75 liter vand i sekundet og

den anden med 150 liter i sekundet. Også her skulle der bygges en transformatorstation.

Så skulle der uddybes 6,6 kilometer landkanal og udbedres 6,8 kilometer

diger. Afvandingskanalerne ville derefter blive uddybet over 4,4 kilometer, samtidig med at der etableredes 11 overkørsler, dels som rørledninger, dels som broer.

Natten mellem 28. og 29. januar 1944 lettede 700 bombefly fra baser i England med kurs mod Berlin. To af de tungtlastede Lancaster-fly nåede aldrig længere end til Als, hvor tyske natjagere beskød flyene. Piloten på det stærkt havarerende RAAF-fly HK537 havde netop besluttet at vende om for at søge tilbage mod England, da flyet ramte RAF-fly JA967 i det skydækkede luftrum over Bromølle. Begge fly styrtede til jorden, hvor de eksploderede. Samtlige fjorten besætningsmedlemmer omkom. Deres navne er indhugget i to granitsten på mindepladsen, hvor nedstyrtningen fandt sted ved vejen syd om Mjels Sø.

Danfoss som undskyldning for statsstøttet landvinding

I foråret 1953 vedtog Rigsdagen den reviderede landvindingslov, der i modsætning til 1940-loven gav landbrugsministeriet magt til at iværksætte regulære landvindingsprojekter ude på søterritoriet. Lovændringen blev straks fuldt op af en kampagne fra Hedeselskabet og Statens Landvindingsudvalg, der skulle administrere de nye tilskudsmuligheder.

Kampagnen spillede på en bekymring for landbrugets fremtid, i takt med at mere og mere jord blev inddraget til andre formål end dyrkning. Bag argumenterne anede man dog Hedeselskabets helt private bekymring for en dalende ordrebeholdning.

I landbokredse fængede tanken om at skaffe mere jord ved landvinding, ikke mindst da staten fortsat tilbød at betale broderparten af udgifterne. Landet over blev der fremsat ambitiøse forslag om at tørlægge store vandområder som f.eks. Venø Bugt i Limfjorden, Dybsø Fjord i Sydsjælland, Smålandsfarvandet nord for Lolland og hele det sydfynske øhav.

På Als ville landmændene også være med. I juli 1956 underskrev de to sognerådsformænd i Holm og Oksbøl, Chr. Antonsen og Chresten Eriksen, en henvendelse til Statens Landvindingsudvalg, hvori man ansøgte om startpenge til et større landvindingsprojekt.

Antonsen og Eriksen ville gerne have bevilget 1500 kr. (19.000 kr. i 2009-værdi) til bundundersøgelser i farvandet mellem de to kommuner. Hvis jordboniteten berettigede noget sådan, ønskede man at tørlægge Mjels Vig, Dyvig og Farresdam. Det ville være nemt at gøre ved at bygge en dæmning over »Gabet« mellem Steg og Stegshoved.

»Gennem de senere år«, skrev de to sognerådsformænd, »er der inddraget ret betydelige arealer af overordentlig god landbrugsjord her på Nordals til bebyggelse af funktionær- og arbejderboliger på fabrikken Danfoss i Elsmark, og med den udvikling, som denne fabrik er inde i for tiden, må det forudses, at der også i årene fremover skal afgives landbrugsjord af anseelig omfang til bebyggelse. Såfremt ovennævnte søarealer kan indvindes til landbrugsjord, kan der herigennem opnås delvis erstatning for den jord, der går tabt ved bebyggelsen«.

Hensigten var at betale Hedeselskabet for at optage de nødvendige bundprøver, men det blev Hedeselskabets direktør, der skød ideen ned. Som formand for det jyske underudvalg af Statens Landvindingsudvalg måtte han skønne, at projektet ville blive »forholdsvis bekostelig« på grund af den »forholdsvis store vanddybde« i området. Derfor burde andre landvindingsopgaver gå forud for denne. Så derfor – nej til penge til jordbundsprøver.

At Danfoss skulle blive en langt bedre samfundsøkonomisk forretning for Als – og for Danmark – end mere landbrug ville være, turde ingen sige højt i datidens Morten Korchsamfund.

Sognerådsformand Chresten Eriksen i Broballe fik afslaget 20. oktober 1956. Ideen blev aldrig taget op igen.

Det gamle 1783-kort fra Videnskabernes Selskab viser de vandfyldte søer, Vestersø (Mjels Sø) og Bundsø med »Knuden« som en halvø ned i søen fra nord. Fjordarmen ind til Oldenør Gård ses også som vandfyldt sø, men afspærret fra Dyvig ved en dæmning. Med en dæmning over det smalle sted lige øst for stedsangivelsen »Pakhuus« ville de to sognerådsformænd i 1956 inddæmme og landvinde flere tusinder hektar fjordbund som kompensation for Danfoss-fabrikens jordslugende udvidelser.

Til at føre tilsyn med hele projektet på vegne af landbrugsministeriet udnævntes distriktsingeniør E. Darre fra vandbygningsvæsenet i Sønderborg. Samme Darre havde også tilsynet med det langt mindre Helligsø-projekt ved Rinkenæs ud til Flensborg fjord, som nogle år senere kuldsejlede ganske katastrofalt.

Arbejdet skulle straks gå i gang og være »fuldført« inden 1. november 1941. Sådan kom det dog ikke til at gå.

Bøvl med budgettet

Den første kurre på tråden opstod allerede i september 1941, da Statens Landvindingsudvalg blev opmærksom på, at digelaget havde solgt metaldele fra pumper og motorer i det nedrevne pumpehus ved Broløkke. Pengene var blevet brugt som afdrag på gammel bankgæld.

Det drejede sig om 3000 kr. (61.800 kr. i 2009-værdi), så formanden for det jyske underudvalg var lettere pikeret. »Det vil dog vist være rimeligt, at de indtægter, der fremkommer af den art, bruges til dækning af udgifter ved det nye anlæg«, skrev han i sin indberetning til landbrugsministeriet.

Og sådan blev det. Digelaget måtte aflevere skrotpengene.

Værre gik det med selve arbejdet. Man nåede kun lige i gang med gravearbejdet ved afvandingskanalen, før den usædvanlig hårde og langvarige frostperiode i vinteren 1941/42 satte ind. Da den endelig var forbi i april 1942, var entreprenøren forduftet. »Trods gentagne henvendelser herom til entreprenørerne [var det] ikke muligt at formå dem til at genoptage arbejdet«, skrev den tilsynsførende i sin rapport.

Midt på sommeren var tålmodigheden opbrugt, og arbejdet blev udbudt i ny licitation. Den blev afgjort i begyndelsen af august, hvorefter den nye entreprenør straks gik i gang. Mere end et par ugers arbejde blev det dog ikke til, før arbejdsanvisningskontoret rekvirerede de fleste af jordarbejderne for at sende dem på høstarbejde.

Da der samtidig var opstået store problemer med at sikre stabile skrån timer i den 6,6 kilometer lange land-

kanal, blev arbejdet ikke bare forsinket yderligere, men også væsentligt dyrere end overslagssummen. I marts 1943 vurderede den tilsynsførende, at arbejdet formentlig ville komme til at koste 190.000 kr., altså 35.000 kr. mere end bevilget. Landbrugsministeriet gav dog grønt lys for at fortsætte.

Et år senere var den stadig gal.

Dels var jordarbejdet endnu ikke afsluttet, dels var udgifterne stadig ude af kontrol. I april 1944 måtte den tilsynsførende meddele, at »overskridelsen desværre bliver betydelig større, end jeg for godt et år siden regnede med«. Der var behov for 45.000 kr. yderligere, så landbrugsministeriet måtte atter til lommerne og forhøje bevillingen til 235.000 kr.

To gange voldgift

Undervejs måtte landvindingsudvalget også i voldgiftsretten med en underentreprenør, der krævede godtgørelse for et underskud på 18.749 kr. (362.700 kr. i 2009-værdi) efter jordarbejdet på afvandingskanalen i Bundsø. Han fik dog kun 3000 kr. (58.000 kr. i 2009-værdi) ved et retsligt forlig i december 1944.

Som om projektet ikke var plaget af rigelig med uheld, opstod der også alvorlige problemer med de nye kostbare pumper.

Allerede i oktober og december 1941 var de nye pumper blevet opstillet ved Mjels og Brolykke. Efter at have virket i 12-18 måneder begyndte fejlene imidlertid at melde sig. De roterende dele var allerede tæret af rust, så pumpeakslerne gik ujævnt og sled lejerne ned på ingen tid.

Leverandøren forsøgte gentagne gange at udbedre de defekte dele, men lige lidt hjalp det.

Også denne sag måtte for en voldgiftsret, hvor der i efteråret 1945 blev indgået forlig med firmaet Hans Buch & Co., der havde produceret pumpeanlæggene. I retten blev det bestemt, at firmaet snarest skulle bringe pumperne i orden, så de ved en afprøvning kunne opfylde de aftalte krav til ydeevne og virkningsgrad.

Derefter forsøgte leverandøren

to gange at bringe pumperne i den kontraktmæssige stand, men forgæves. De pumpede stadigvæk for lidt, og i vinteren 1947 gik det galt. Der var faldet en mængde sne, og da det pludselig satte ind med tøbrud i marts 1947, strømmede der store vandmasser ud i landkanalen. Imidlertid var der is i kanalen, og isen spærrede for vandets videre fremløb, især gennem rørunderføringen ved Brolykke-dæmningen.

Trods ihærdige forsøg på at få isflagerne brudt op, så vandet kunne komme videre, voksede vandpresset så meget, at dæmningen langs landkanalen sprængtes. Lige øst for broen blev der 22. marts revet et hul på 15 meter i dæmningen, hvor vandet fra landkanalen fossede ud i den udtørrede Bundsø.

Først en lille måned senere var det lykkedes at få tætnet dæmningen og pumpet alt vandet ud igen.

I marts 1948 foreslog den tilsynsførende i en længere redegørelse, at man afsluttede pumpesagen og overdrog anlægget til lodsejerne mod et afslag i prisen. Sådan blev det. Hans Buch & Co. måtte acceptere at få udbetalt 2000 kr. mindre for deres leverancer end oprindeligt aftalt tilbage i 1941.

Så kunne selve regnskabet for den besværlige sag endelig afsluttes i november 1948. De samlede udgifter var løbet op i 266.011 kr. (4,9 mio. kr. i 2009-værdi), hvilket var 101.011 kr. (1,5 mio. kr. i 2009-værdi) mere end budgetoverslaget.

Men lodsejerne slap for at betale ekstraudgiften.

Staten måtte påtage sig hele overskridelsen, fordi afvandingskommissionen afgjorde, at »nytteværdien« af projektet ikke var så stor, at den kunne forrente mere end 23 pct. af den samlede udgift. Lodsejerne slap derfor med at betale 60.400 kr., mens staten måtte op med 77 pct. eller 205.611 kr.

Naturen går sin gang

De nye og mere effektive pumper gjorde det muligt at pløje engene op og begynde at dyrke korn, men kultiveringen satte også fart på ned-

brydningen af de tykke humuslag. Pumpningen skulle vise sig at være et tveægget sværd.

Efter nogle årtier med gode høstresultater havde den udtørrede søbund sat sig så meget, at dyrkningen især i Mjels Sø ikke længere var optimal. Flere steder var jorden sunket med en meter siden afvandingen i 1940'erne, og da man samtidig måtte konstatere, at reservevandet af grundvand under Als ville blive udtømt inden så længe på grund af stigende forbrug og den kraftige afvanding, begyndte myndighederne allerede i 1986 at snakke om en genetablering af de udtørrede søer Mjels Sø, Bundsø og Oldenor.

Medvirkende til at sætte fokus på de udtørrede søers fremtid var marginaljordsredegørelsen, som blev fremlagt i 1987. Den rummede Miljøministeriets vurdering af de »tekniske, økonomiske, miljømæssige og juridiske aspekter« ved at retablere tørlagte søer og fjorde i Danmark. Mjels Sø og Bundsø var udvalgt som et ud af fem særligt højt prioriterede forslag.

Det var de voksende overskudsbjerge af korn, smør og mælkepulver i EF såvel som herhjemme, der skabte den politiske baggrund for den omfattende marginaljordsredegørelse, der bl.a. foreslog en ændret anvendelse

Frugtavler Peter Petersen fra Nordborg kommune var den drivende kraft bag genetableringen af Mjels Sø. Han var formand for Nordborg Erhvervsråd, der tog initiativ til det igangsættende møde med lodsejerne i 2002. Foto: privateje.

Allerede efter den første sommer husede Mjels Sø flere par gråstrubede lappedykkere, der fodrede deres unger med småfisk mellem de velvoksne »øer« af lyserøde vandpileurt i blomst. Hvor det oftest er den mindre sorthalsede lappedykker, der rykker talstærkt ind i de nye søer, dominerer de gråstrubede lappedykkere i Mjels Sø. De to voksne fugle frister deres unge med en lille aborre. Foto: Mogens Hansen.

af landbrugets dårligste jordtyper.

Tankerne om en naturgenopretning blev forelagt søinteressentskabet. I september 1987 nedsatte lodsejerne et udvalg, der skulle undersøge problematikken med at nedlægge søerne som landbrugsjord, men man blev snart enige om at modarbejde ideen.

Myndighederne bøjede sig straks for modstanden, så Mjels sø og Bundsø blev pillet ud af planen. Man koncentrerede sig om Oldenor, som i oktober 1993 blev sat under vand og indviet som nyskabt sø og udvidet grundvandsbeskyttelse.

Privat fond baner vejen

Helt opgivet den store plan havde man dog ikke, men der skulle gå mere end ti år, før man kunne komme videre.

I november 2002 blev der afholdt et informationsmøde på Nordborg Rådhus, hvor man fokuserede udelukkende på muligheden for at genskabe

Mjels Sø, som var den af de to søer med de dårligste jordbundsforhold. Jorden i Mjels Sø lå i vid udstrækning hen som brakareal.

Mødet blev holdt på foranledning af Nordborg Erhvervsråd. Her lykkedes det at få en aftale i stand med de fremmødte lodsejere, så der kunne iværksættes de nødvendige forundersøgelser af projektets konsekvenser som et Vandmiljøplan II-projekt.

Det daværende Sønderjyllands amt opfordrede Aage V. Jensens Fonde til at indgå et partnerskab om at genskabe Mjels Sø med amtet, Nordborg kommune og Skov- og Naturstyrelsen. Og da naturfondene lagde pengene på bordet for 55 hektar vandlidende arealer efter en større jordfordeling, hvor 70 mindre lodder skiftede ejere, var søens fremtid sikret – som sø.

Pumperne blev slukket i november 2005, og kun godt tre måneder efter rejsegildet, havde den nyskabte Mjels Sø nået sit planlagte niveau.

Hele projektet havde kostet omkring seks mio. kroner. Deraf betalte Aage V. Jensens Fonde de 2,95 mio. kr., mens Vandmiljøplan II bidrog med 2,2 mio. kr. og Nordborg kommune og Sønderjyllands Amt hver ydede en halv mio. kr.

KILDER

Forfatterens besøg på lokaliteten, 24. juli 2005, 29. juli 2006 og 29. august 2008 (fotos).

Hellesøe, Laurits: Bund Sø og Mjels Sø gennem 150 år. 1845-1995. 104 sider. Privat tryk 1994.

Skotte Møller, H.U.: Marginaljorder og miljøinteresser. Retablering af tørlagte søer og fjorde i Danmark. Miljøministeriets projektundersøgelser 1986. Samlerapport nr. VII. Skov- og Naturstyrelsen 1987.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 78. Rigsarkivet.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 1897. Rigsarkivet.

www.dkconline.dk

www.jessenb.dk/Mjelssoe/moviepage.htm

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet ved Mjels Sø på Als, så brug dette link: www.dofbasen.dk

Herunder ses en oversigt over de 117 fuglearter, som er registreret fra **Mjels Sø**, pr. 24. februar 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Lappedykker	(26/114)	Duehøg	(1/1)	Sølvmåge	(57/5195)	Havesanger	(7/7)
Toppet Lappedykker	(71/318)	Spurvehøg	(24/29)	Svartbag	(5/7)	Munk	(17/40)
Gråstrubet Lappedykker	(46/152)	Musvåge	(50/191)	Huldue	(1/1)	Gransanger	(35/76)
Sorthalset Lappedykker	(2/4)	Fjeldvåge	(1/1)	Ringdue	(42/215)	Løvsanger	(4/5)
Skarv	(84/376)	Fiskeørn	(2/2)	Tyrkerdue	(2/15)	Fuglekonge	(1/5)
Fiskehejre	(44/101)	Tårnfalk	(7/8)	Gøg	(6/13)	Halemejse	(10/50)
Knopsvane	(103/1582)	Lærkefalk	(2/2)	Mursegler	(15/94)	Blåmejse	(27/83)
Sangsvane	(8/125)	Vandrefalk	(1/1)	Isfugl	(25/34)	Musvit	(43/128)
Kortnæbbet Gås	(1/2)	Fasan	(20/29)	Stor Flagspætte	(2/2)	Korttået Træløber	(1/2)
Blisgås	(2/7)	Grønbenet Rørhøne	(29/104)	Sanglærke	(27/74)	Husskade	(12/22)
Grågås	(97/15198)	Blishøne	(108/14907)	Digesvale	(6/18)	Allike	(5/230)
Nilgås	(5/10)	Strandskade	(14/35)	Landsvale	(32/1136)	Råge	(2/8)
Gravand	(43/365)	Klyde	(5/10)	Bysvale	(20/485)	Sortkrage	(22/49)
Pibeand	(22/264)	Lille Præstekrave	(19/67)	Engpiber	(7/29)	Gråkrage	(29/108)
Knarand	(19/114)	Stor Præstekrave	(3/7)	Gul Vipstjert	(5/29)	Ravn	(9/17)
Krikand	(27/320)	Hjejle	(2/21)	Hvid Vipstjert	(36/122)	Stær	(29/1449)
Gråand	(98/3661)	Vibe	(45/398)	Gærdesmutte	(39/91)	Gråspurv	(14/77)
Atlingand	(4/6)	Almindelig Ryle	(1/10)	Jernspurv	(10/14)	Skovspurv	(17/85)
Skeand	(37/315)	Brushane	(10/16)	Rødhals	(8/12)	Bogfinke	(42/137)
Taffeland	(67/2091)	Dobbeltbekkasin	(4/17)	Rødstjert	(3/4)	Kvækerfinke	(1/1)
Troldand	(98/8180)	Skovsneppe	(1/1)	Stenpikker	(2/8)	Grønirisk	(27/102)
Bjergand	(1/4)	Sortklire	(10/22)	Solsort	(47/153)	Stillits	(16/388)
Hvinand	(40/556)	Rødben	(21/51)	Sjagger	(5/39)	Grønsiken	(5/16)
Lille Skallesluger	(10/38)	Hvidklire	(14/26)	Sangdrossel	(5/10)	Tornirisk	(13/55)
Toppet Skallesluger	(3/7)	Svaleklire	(6/6)	Vindrossel	(7/48)	Stor Gråsisken	(1/7)
Stor Skallesluger	(4/31)	Tinksmed	(2/2)	Kærsanger	(6/22)	Dompap	(4/10)
Havørn	(4/6)	Mudderklire	(16/43)	Rørsanger	(17/72)	Gulspurv	(34/125)
Rørhøg	(3/3)	Hættemåge	(58/4441)	Gulbug	(7/10)	Rørspurv	(14/26)
Blå Kærhøg	(1/1)	Stormmåge	(23/1033)	Gærdesanger	(7/9)		
		Sildemåge	(1/1)	Tornsanger	(14/46)		

Herunder ses en oversigt over de 7 andre dyr, som er registreret fra **Mjels Sø**, pr. 24. februar 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Stor Kålsommerfugl	(1/4)	Aurora	(1/1)	Admiral	(1/2)	Skildpadde sp.	(9/17)
Grønbroget Kålsommerfugl	(1/1)	Citronsommerfugl	(1/1)	Græsrandøje	(1/2)		

55 fuglearter, som er registreret fra **Bundsø**, pr. 24. februar 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Skarv	(10/18)	Tårnfalk	(12/14)	Landsvale	(2/14)	Allike	(9/348)
Fiskehejre	(26/54)	Fasan	(8/18)	Engpiber	(2/4)	Råge	(5/126)
Knopsvane	(1/1)	Engsnarre	(1/1)	Hvid Vipstjert	(4/4)	Sortkrage	(20/243)
Sangsvane	(9/237)	Hjejle	(6/305)	Gærdesmutte	(11/16)	Gråkrage	(22/833)
Blisgås	(5/169)	Vibe	(10/650)	Rødhals	(4/6)	Ravn	(13/22)
Grågås	(8/5022)	Storspove	(2/2)	Solsort	(12/33)	Stær	(6/488)
Bramgås	(6/92)	Hættemåge	(5/1443)	Sjagger	(7/16)	Skovspurv	(3/77)
Knortegås	(1/1)	Stormmåge	(7/1277)	Vindrossel	(1/7)	Bogfinke	(14/33)
Gråand	(1/2)	Sølvmåge	(10/594)	Gransanger	(5/7)	Grønirisk	(8/9)
Hvæpsevåge	(2/10)	Ringdue	(19/855)	Sumpmejse	(3/5)	Stillits	(9/100)
Duehøg	(2/2)	Mursegler	(2/4)	Blåmejse	(10/27)	Grønsiken	(2/68)
Spurvehøg	(5/7)	Isfugl	(1/1)	Musvit	(7/9)	Bjergirisk	(1/1)
Musvåge	(10/22)	Stor Flagspætte	(1/1)	Skovskade	(4/7)	Gulspurv	(25/363)
Fjeldvåge	(2/2)	Sanglærke	(11/45)	Husskade	(2/2)		

Herunder ses en oversigt over de 4 andre dyr, som er registreret fra **Bundsø**, pr. 24. februar 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Hare	(2/2)	Markmus sp.	(2/2)	Ræv	(1/1)	Rådyr	(4/10)
------	-------	-------------	-------	-----	-------	-------	--------